

Egil Törnqvist (Universiteit van Amsterdam)

MORDET PÅ PASTOR GREGORIUS. ETT BIDRAG TILL TOLKNINGEN AV DOKTOR GLAS

Varje händelse i livet - och det är en tämligen ny upptäckt! - framkallas vanligen av en hel serie mer eller mindre djupt liggande motiv, men åskådaren väljer vanligen det som är för hans omdöme det lättfattligaste, eller för hans omdömesförmågas heder mest fördelaktiga. Här begås ett självmord! Dåliga affärer! säger borgaren! - Olycklig kärlek! säger fruntimmerna.- Kroppslig sjukdom! den sjuke. - Krossade förhoppningar! den skeppsbrutne! Men nu kan det hända att motivet låg allestädes, eller ingenstädes, och att den avlidne dolt grundmotivet genom att framskjuta ett helt annat, som kastat bästa dager över hans minne!

Strindbergs ord i förordet till *Fröken Julie* kan med fördel tillämpas på Hjalmar Söderbergs dagboksroman *Doktor Glas* (1905) - och på de skiftande förklaringar till doktors mord på pastor Gregorius som getts.

I sin utförliga recension av boken den 8 och 9 december 1905 ger Oscar Levertin fyra förklaringar till mordet. Doktor Glas, skriver han,

drifs därhän af sin undermedvetna lidelse för pastorns hustru, af sin aversion för denne präst, hos hvilken all kyrkans skenhelighet och falskhet synas honom samlade, af allmän estetisk filantropi och slutligen af en tom och betydelselös tillvaros åtrå efter dramatisk spänning och befriande handling. (384)

Den förmodligen fortfarande vanligaste åsikten är att Söderberg med sin bok velat inte bara diskutera utan också försvara det etiska mordet. Boken är, skriver Brandell (53), "ett försvar för övermänniskofilosofin, att en parasit får mördas." För Erik Hjalmar Linder, själv kristen, ter det sig viktigt att offret är en kyrkans man. Liksom Levertin ser han prästen mindre som en individ än som en

symbol för det av tiden ofta diskuterade äktenskapliga tvånget. [...] I sin kärna är boken ett slags åttiotalspamflett med udd mot tidens äktenskapsuppfattning. [...] Hatet mot teologin grumlar frågeställningen. (43)

Enligt Olle Holmberg (82) dödar Glas, som älskar Gregorius' hustru, prästen för att befria henne från en man hon kommit att avsky och "för att göra henne lycklig med Klas Recke", den man hon älskar.

Mer psykologiserande är Bo Bergmans påpekande (150) att den passive observatören Glas "söker befrielse från sig själv i denna handling. Befrielse från ett mindervärdeskomplex."

För Tom Geddes, som gett en inträngande analys av de bakomliggande motiven (10ff.), rör det sig mindre om ett mindervärdeskomplex än om ett oidipuskomplex.

Av fundamental betydelse är frågan huruvida Glas' dagboksanteckningar är att lita på. Själva den jagcenterade dagboksformen gör ju doktors uppgifter ytterst svårkontrollerbara. Vi är i stort sett hänvisade till Glas' egen synvinkel. Den i regel sakliga tonen bidrar onekligen till att läsaren tenderar att anamma Glas' synsätt, en viktig förutsättning för att vi ska kunna acceptera hans etiska mord -om vi nu gör det. Hur saklig han än kan låta, är Glas dock inte någon helt pålitlig berättare; därtill förtränger han alltför mycket.

Alldeles innan Glas fattar sitt beslut visas hur två viljor kämpar inom honom: en 'lagisk' som förbjuder mordet och en 'anarkistisk' som påbjuder det. Att det blir den senare viljan som segrar beror bl.a. på att Glas så många gånger förr då man vänt sig till honom i abort- och eutanasisfrågor emot sitt samvete underordnat sig samhällets lagar. Att han inte gör det denna gång hänger samman med att han på sistone kommit att tvivla alltmer på samhällsmoralen. Det är inte bara en handling han längtar efter, det är en handling som står i samklang med hans egen övertygelse. Söderberg har transponerat en klassisk konflikt mellan två typer av etik, i litterära sammanhang ofta inkarnerad av två olika figurer - man kan tänka på Kreons samhällsmoral contra Antigones eller Manders contra Fru Alvings -till en människas inre: den dagboksskrivande Glas i dialog med sig själv.

Att Glas kommit fram till att mordet på Gregorius är berättigat betingas på ett rationellt plan av flera olika omständigheter. Man kan hänvisa till hans dagliga verksamhet som läkare. Som redan antytts har Glas ofta ställts inför frågan om det kan vara berättigat att under vissa omständigheter ta en annan människas liv. När han får bevittna hur en av honom vägrad abort resulterat i födseln av ett missfoster, ställs han inför möjligheten att göra slut på detta till synes meningslösa liv. Men också nu vägrar han - av feghet - att döda. Modern tycks därmed dömd till det lidande som väntar Fru Alving i slutet av Ibsens *Gengangere* - om denna inte har kraft att ge sin sinnessjuka son Osvald de tabletter som kan ända hans liv. I *Doktor Glas* blir historien om den abortsökande modern som föder en apgosse för doktorn en parallell till Helga Gregorius' äktenskapliga bundenhet vid 'missfostret' Gregorius, som

missbrukar henne sexuellt. Doktors rädsla att ingripa i den abortsökande kvinnans liv kan - så känner han det - i viss mån gottgöras genom ett ingripande i Helgas.

Vid sidan av läkarpraktikens erfarenheter måste man också räkna med att Glas som litterärt intresserad intellektuell låtit sig inspireras av läsning. Han har åtminstone indirekt tagit del av Nietzsches övermänniskolära, en filosofi på modet, genom att läsa Dostojevskijs *Raskolnikov* (7/8), ett verk som säkerligen bidragit till att i Glas' ögon sanktionera hans eget planerade 'barmhär-tighetsmord'.

Men vid sidan av dessa rationella orsaker, betingas mordet på Gregorius också av andra, mer eller mindre omedvetna för Glas själv. Detta kan tyckas förvånande. Som läkare borde han ju ha klart för sig att vi människor ofta drivs av för oss själva omedvetna motiv. Det har han också. Åtminstone en gång uttalar han sig på ett sätt som visar att han inte är alldeles obesläktad med *Traumdeutungs* författare:

Det finns också drömmar som äro bubblor från djupet. Och när jag rätt tänker efter: - många gånger har en dröm lärt mig något om mig själv. Många gånger har drömmen avslöjat för mig önsksningar, som jag icke ville önska, begär, som jag icke ville veta av vid dagsljus. (7/8)

Citatet ger en nyckel till Glas' psyke. Registrerandet av drömmarna blir ett sätt för honom att söka upptäcka vad som döljer sig i hans eget undermedvetna. Men till skillnad från Freud nöjer han sig i stort sett med att återge drömmarna. Tydningen av dem förträngs, överläts åt läsaren. Glas' accepterande av idén om omedvetet själsliv innebär alltså inte alls att han är i stånd att tillämpa idén på sig själv. Som vi alla har han sina blindade fläckar.

I själva verket torde infogandet av drömmarna huvudsakligen vara narratologiskt betingat. Det är ju just genom dessa "bubblor från djupet" som vi kan få en inblick i för Glas själv dolda själsskikt.

Som Geddes övertygande visat (16f.) står Glas i ett markant oidipalt förhållande till sina föräldrar. Redan i den första dagboksanteckningen (15/6) får vi veta att han "vid fyllda trettio år aldrig har varit när en kvinna." Som barn tillbragte han många vårvällar under ett stort träd på Skeppsholmen med sin mor: "Far var aldrig med; han tyckte inte om att gå ut och gå med oss" (21/8). På liknande sätt brukade han i kyrkbänken sitta vid sin mors sida (12/6). Under skoltiden kunde han tala öppet med tre personer: en god vän, en flicka han var kär i samt modern (28/8, feldatering; bör vara: 26/8). I sin

skrivbordslåda har han bevarat ett gammalt fotografi av det lantställe familjen hade några år. "Mariebo hette det, efter min mor" (9/7).

Mot den genomgående positiva karaktistiken av modern kontrasterar den av fadern:

[...] han var sträng och hård och hade fullkomligt klara och bestämda begrepp om plikten, när det gällde andra. För sig själv finner man ju alltid omständigheter, som ursäktat ett undantag.

Men det värsta var, att jag alltid kände en så stark fysisk motvilja mot honom. Hur jag pinades, då jag som liten pojke måste bada tillsammans med honom och han ville lära mig simma. Jag slingrade mig som en ål ur hans händer, jag tyckte gång på gång att jag höll på att drunkna och var nästan lika rädd för döden och för beröringen av hans nakna kropp. Han anade väl icke heller hur denna rent kroppsliga motvilja skärpte min pina de gånger, då han gav mig stryk. Och ännu långt senare var det mig en plåga då jag på resor eller eljest tillfälligtvis måste sova i samma rum som han. (9/7)

Den tvivelaktiga moralen, betonandet av plikten, den motbjudande fysiska apparitionen, samvaron med en av Glas älskad kvinna - allt detta har fadern gemensamt med pastor Gregorius. När det om fadern heter att Glas en tid hatade honom "därför att han inte var god mot min mor", rör det sig om samma känsla och samma orsak som i fallet Gregorius-Helga. Med sina 58 år är Gregorius uppenbarligen ett hatat faderssubstitut för Glas liksom hans hustru Helga är ett älskat modersdito. Kort sagt, Glas projicerar sina känslor vis-à-vis föräldrarna på paret Gregorius. Det förklarar hans speciella engagemang i deras förhållande.

Det klassiska mönstret är här inte så mycket *Kung Oidipus* som *Hamlet*. Som bekant förklarar Freud Hamlets tvekan att mörda styvfadern Claudius med att denne mördat Hamlets far och äktat hans mor, dvs utfört just de handlingar han själv i kraft av sitt oidipuskomplex hade velat utföra. Hamlet måste därför (omedvetet) fråga sig om ett mord på Claudius är berättigat; därav hans tvekan.

Söderbergs intresse för *Hamlet* finns dokumenterat i *Martin Bircks ungdom* (1901), som slutar med att Martin och hans älskade bevisar en föreställning av detta drama. Också *Gertrud* (1906) kan, som titeln anger, relateras till Shakespeares stycke. I *Doktor Glas* förekommer en rad *Hamlet*-reminiscenser: Glas' tal om Gregorius' ruttenhet, hans planer på att efter mordet simulera galen, den drunkningsdöd à la Ofelia som drabbar Glas' ungdomsförälskelse (23/6), etc.

Alla dessa överensstämmelser underbygger intrycket av att Glas är en Hamletgestalt, hos vilken "eftertankens kranka blekhet" övergår i vad han själv tror vara "beslutsamhetens friska färg". Också Glas känner att tiden är

"ur led" och att det åvilar honom att söka "vrida den rätt igen". Men alldeles som i Hamlets fall kan man fråga sig om det inte (också) är Glas som är "ur led". Hamlets kärlek-på-avstånd till Ofelia och aversion mot det sexuella har sin motsvarighet hos Glas; i bådas fall spelar relationen till föräldrarna, som vi sett, en avgörande roll.

En enda gång i sitt liv har Glas känt vad han kallar "en gnista från den stora flamman" (23/6), dvs passion för en kvinna. Det skedde betecknande nog en midsommarnatt ute i den fria natur stadsbon Glas annars sorgfälligt undviker. (Hans svärmeri för det öppna havet vid Västkusten och hans förakt för Stockholms skärgård är dubbeltydigt. Det kan tolkas som en längtan efter fri sikt, stora linjer etc. Så vill han säkert själv se det. Men det kan också sammanställas med hans benägenhet att - inte minst i erotiskt avseende- undvika det uppnåeliga, att hålla distans.) Han kysste vid detta tillfälle en flicka som "stod i de tjugu årens fulla blomma". Först var det "en lätt och oskyldig kyss" uppe på ett berg strax före soluppgången. Men flickan "gjorde sig lös och sprang sin väg, sprang på lätta fötter nedåt genom skogen." Strax kysste de varann igen, mera passionerat, dolda "bakom en syrenhäck". Om den senare kyssen heter det:

[...] under tiden steg det ett skimmer över hennes ansikte, först svagt, sedan starkare, till sist som ett våldsamt eldsken, hon öppnade ögonen men måste sluta dem på nytt, bländad, och när vi så äntligen kysst den långa kyssen till slut, stodo vi kind mot kind och stirrade häpna rakt in i solen, som bröt fram ur molnskockarna i öster.

Man ser hur omsorgsfullt författaren kontextuellt skiljer den oskuldsfulla kyssen från den passionerade.

Glas' erotiska ungdomsupplevelse har sin pendang i Helgas. Också hon förtränger sin sexualitet:

Men när jag var tjugu år blev jag mycket förälskad i en man. [...] Det var en sommar vi träffades, på landet. Vi kysstes. En dag förde han mig med sig långt in i skogen. Där försökte han förföra mig, och det var nära att han lyckats. O, om han hade lyckats, om jag inte hade sprungit min väg- vad allting kunde vara annorlunda då mot nu! (2/7)

Man påminner sig att Glas som skolpojke "sprang [sin] väg" när kamraterna upplyste honom om "hur det går till" (15/6). Flykten från det sexuella är påfallande. Att Helga under alldeles liknande omständigheter har upplevt det-samma som Glas måste rimligen ge honom en känsla av att hon kunde ha varit den unga 'midsommarflicka' som han velat vara tillsammans med "alla dagar, hela livet". Men flickan drunknade bara några dagar senare - efter det att

Glas underlåtit att höra av sig därför att "nästa dag blev en regndag" (23/6), en av Söderbergs lågmälda ironier över diskrepansen mellan Glas' drömmar och hans förmåga - eller rentav vilja - att förverkliga dem. Händelsen föregriper romanens slut, där ju Glas inte heller gör något försök att närma sig Helga, som han säger sig älska och som han vet är övergiven av Klas Recke.

Vad mera är: Helga har förhållit sig minst lika passiv som Glas. Den man hon träffade gjorde upprepade försök att ånyo råka henne, men hon svarade inte på hans brev och kastade bort hans blommor. Vad Helga berättar för Glas om sitt eget beteende är med andra ord mycket igenkänneligt för honom. De är besläktade själar. Hans kärlek till henne är en 'egenkärlek'.

Det är betecknande nog i en dröm (nedtecknad 6/7) som Glas explicit kopplar ihop mordet på Gregorius med åtrån till hans hustru. När han i drömmen dödats prästen kommer fru Gregorius fram till honom:

Hennes blick tycktes mig bekymrad och sorgsen, och hon räckte mig en knippa mörka blommor. Och då först såg jag att hon smålog tvekydigt, och att hon var naken. Jag sträckte armarna emot henne och ville draga henne till mig, men hon vek undan, och i detsamma stod Klas Recke i den öppna dörren.

- Doktor Glas, sade han, i min egenskap av tillförordnad kanslissekreterare förklarar jag er häktad!

- Det är för sent nu, svarade jag honom. Ser du ingenting? Jag pekade på fönstret. Ett rött eldsken slog in genom rummets bägge fönster, det var plötsligt ljust som mitt på dagen, och en kvinnorst, som tycktes komma från ett annat rum, jämrade och kved: världen brinner, världen brinner!

Och jag vaknade.

Morgonsolen stod rätt in i rummet, jag hade inte dragit ned gardinen på kvällen då jag kom hem.

Det intressanta med denna anteckning är att den visar hur Glas t.o.m. i drömmen förtränger sin sexualitet. I och med att Recke dyker upp blir Helga ouppnåelig för Glas och det röda eldskenet (soluppgången) som i samband med midsommarkyssen stod för ett bejakande av erotiken får nu negativa förtecken. Avståndet till sanningen (solen) har blivit för kort. Världen brinner.

Blommotivet varieras ironiskt. Som vi sett kastade Helga bort de blommor hon fick av den man som älskade henne. Glas drömmer att han får "mörka blommor" av en naken Helga. I slutet får han sig tillsänd en bukett "mörka, röda rosor" (23/8). Han tror de är från Helga: "det var ju de mörka blommorna från min dröm". Och han säger sig vara "rädd för dem". När han väl upptäckt att de är från Eva Mertens smular han sönder rosenbladen och tänker på hur han som barn brukade göra hårda kulor av dem, "som vi trädde upp på snören och gav mamma till halsband på hennes födelsedag". Den enda Glas skänker några 'blommor' är alltså modern.

Inledningen i *Martin Bircks ungdom* faller en i tankarna:

Martin Birck var ett litet barn, som låg i sin säng och drömde. [...] Han gick och höll sin moders hand och såg förvånad på blommorna och tänkte på ingenting. Du får bara plocka de blå blommorna, de röda är giftiga, sade modern. Då släppte han hennes hand och stannade för att plocka en blomma åt henne, en stor blå blomma ville han plocka, som satt och nickade tungt på sin stjälk. En sådan underlig blomma! Han såg på den och luktade på den. Och åter såg han på den med stora, förvånade ögon: den var ju icke blå, utan röd. Den var alldeles röd! Och så otäckt, giftigt röd!

Alldeles som den lille Martin dras Glas till romantikens blå blomma och räds för erotikens röda. Och alldeles som han är det modern han vill skänka den blomma som vid närmare betraktande visar sig vara röd - Söderbergs omskrivning, om man så vill, för den oidipala dragningen till modern.

Det har sagts att mordet på Gregorius "leder till det eftersträlvade målet, nämligen att Helga definitivt befrias från sin makes övergrepp" (Lundgren, 128). Men om detta är syftet förefaller mordet att innebära mera våld än nöden kräver. Helga påpekar visserligen att hennes man i sin egenskap av präst aldrig skulle gå med på skilsmässa (2/7), men det är väl frågan om Gregorius ens 1905 legalt kunde insistera på en fortsättning av äktenskapet om hustrun avslöjade att hon varit otrogen mot honom. Också om vi antar att hon drar sig för detta och att Gregorius därför har möjlighet att hålla henne kvar i äktenskapet, ingår rimligen i Glas' mordkalkyl tanken att Helga ska bli lycklig med sin vackre älskare, Recke. Men Recke överger henne för en annan. När romanen slutar är Helga lika ensam som Glas. Ingen av dem tar kontakt med den andra. Mordet, som hon förblir omedveten om, har varken fört henne samman med Recke eller närmare Glas. Det sista vi ser av henne är hur hon postar ett brev - otvivelaktigt till Recke.

Också om vi tar fasta på en annan aspekt - mordet som uttryck för ett handlingsbehov - ter sig slutet negativt. "Jag vill handla. Liv är handling", skriver Glas i den centrala dagboksanteckningen 7/8. Men den känsla av vitalisering han tror att mordet ska föra med sig lyser med sin frånvaro i slutet: "Hösten härjar mina träd. [...] Och snart kommer den, snön. [...] Den skall vara välkommen." (7/10) Så skriver en livstrött människa. Ångest, isolering, dödslängtan dominerar i slutanteckningen.

Många har ondgjort sig över att Glas inte tycks känna någon ruelle över vad han gjort. Man har här pekat på hans eget konstaterande att han vid jordfästningen av Gregorius inte kände någon skuld "Det finns ingen skuld" (26/8).

Mot detta kan invändas att en ångerfull Glas i slutet hade inneburit att själva idén om det etiska mordet hade underminerats i så hög grad att boken inte hade känts provocativ. Läsarreaktionen hade väl snarast blivit: så går det alltså när man försöker tillämpa övermänniskomoral. Slutet hade blivit ungefär lika menlöst sedelärande som det i *Gengangere* skulle ha blivit om Ibsen underlåtit att infoga ett provocativt, eutanasi-sanktionerande "Jo!" i raden av Fru Alving's "Nej!".

Påståendet att Glas inte känner någon skuld är i själva verket ytterst diskutabelt. I den nyss citerade dagboksanteckningen skriver han: "Jag har gått i väntan på erinnyerna i dessa dagar. De ha inte kommit. Men vem vet... De göra sig kanske ingen brådska." Erinnyerna har i själva verket redan tre dagar tidigare gjort sig påminda i och med att Glas i tidningens dödsruna över Gregorius upptäcker att denne hade en mor i livet. Som vi sett är förhållandet mor-son ett känsligt kapitel för Glas. Hans reaktion på denna för honom obehagliga nyhet kan ses som en förträngning av en uppkommande skuld-känsla. Om Gregorius' mor heter det: "Hon måste vara förskräckligt gammal." Det är betecknande att Glas omedelbart associerar till sin egen mor, om vilken det heter: "Hon dog för tidigt. Men det är gott att hon är död". Implicerar inte det sista påståendet ett underförstått: "...nu då jag mördat"?

Hämndegudinna slår till igen när Glas via Markel får reda på att Recke övergett Helga. Den ångest slutanteckningen ger uttryck åt kan knappast frikopplas från ett tvivel på det meningsfulla i vad han gjort. Solen har tidigare förknippats med sanningen (7/9). Nu heter det: "jag ser aldrig solen". De nya vita gardiner Glas skaffat sig i sitt arbetsrum liksom välkommandet av snön uttrycker en längtan efter renhet som också den vittnar om en känsla av skuld.

I alla avseenden innebär slutet med andra ord ett starkt ifrågasättande av Glas' mordhandling. De avslutande händelserna pekar på den avgörande bristen i Glas' planering. Han har aldrig brytt sig om att sätta sig in i omständigheter och personer kring det utsedda offret. Han har varit ovetande om att Gregorius hade en mor. Han har inte varit lyhörd för människokännaren Markels upplysningar angående Recke. Han har helt och hållet koncentrerat sig på Helgas, den älskades, vittnesbörd och, framför allt, på sina egna känslor för henne och för Gregorius. Också om man accepterar tanken på ett etiskt mord, är det uppenbart att Glas inte är den rätta att utföra det. Hans verklighetskontakt, gränsande till solipsism, är alltför bristfällig.

Nu är det ju, skulle många hävda, en avgörande skillnad mellan den som i likhet med Gregorius förgriper sig på *en* människa (Helga) och den som förgriper sig på många människor. Mordet på en statstyrann kan sanktioneras, mordet på en hustyrann icke. Det är i detta sammanhang frågan om Gregorius' representativitet blir intressant. Trots att Söderberg själv i en efterlämnad anteckning hävdar att det är brackan i Gregorius snarare än prästen han hatar (Linder, 43), vittnar Glas' dagboksanteckningar om att det är i sin egenskap av präst som Gregorius väcker hans avsky. Detta är ju också ganska logiskt. Prästen och doktorn är ett klassiskt motsatspar i många romaner och dramer med ideologisk inriktning. Tro står mot vetande. "Akta dig präst", skriver Glas 2/7, "du känner mig inte, mitt samvete har inte den ringaste likhet med ditt, jag är min egen domare, jag är av en människosort som du inte anar att den finns till!"

Redan i den första anteckningen luftar Glas sin aversion mot Gregorius:

Jag hoppades att prästen inte hade sett mig och att han inte heller skulle känna igen min ryggtavla, och jag hade redan i det närmaste glömt honom, då jag plötsligt fick se honom stå bredvid mig med armarna på broräcket och huvudet på sned - i alldeles samma attityd som för tjugu år sen i Jakobs kyrka, då jag satt i familjebänken vid min salig mors sida och för första gången såg denna förskräckliga fysionomi skjuta upp ur predikstolen som en otäck svamp och klämma i med sitt abba, käre fader. Samma feta, grådaskiga ansikte, samma smutsigula polisonger, litet gråa nu kanske, och samma outgrundliga gemena blick bakom glasögonen. (12/6)

När Glas skriver detta vet han ännu ingenting om förhållandet mellan makarna Gregorius. Hans avsky för prästen kan alltså inte betingas av detta. Att vi får veta att Glas redan som barn funnit Gregorius - i sitt ämbete! - vidrig, tyder på att det just är prästen han har svårt att fördrå.

Bortom Glas' aversion mot kyrka och prästerskap skyttar en traumatisk upplevelse i barndomen. När Glas av skolkamraterna sexualupplyses, reagerar han skräckslaget:

Hade alltså far och mor gjort på det sättet? Och skulle jag själv göra så när jag blev stor, kunde jag inte slippa ifrån det?
Jag hade alltid känt förakt för de dåliga gossar, som brukade rita fula ord på väggarna och planken. Men i den stunden var det mig som om Gud själv hade ritat något fult på den blå vårhimlen, och jag tror egentligen att det var då jag först började undra, om det verkligen fanns någon gud. (15/6)

Här antyds ett grundläggande samband mellan Glas' avvisande av sexualiteten och hans avvisande av den gud han uppfostrats att tro på. Kanske har man rätt att hävda att den oidipalt betingade aversionen mot den jordiska fadern överförs till den himmelska, med pastor Gregorius som mellanhand.

Två och en halv månad efter den inledande dagboksanteckningen befinner Glas sig åter i Jakobs kyrka, nu på Gregorius' begravning:

Jag hade inte på årtal varit i en kyrka. Jag mindes hur jag som fjorton, femton års pojke hade suttit i dessa samma bänkar och bitit ihop tänderna i ursinne mot den feta utspökade skurken vid altaret och tänkt för mig själv, att den där humbugen kanske skulle räcka i tjugu, högst trettio år ännu. En gång under en lång tråkig predikan fattade jag det beslutet att själv bli präst. Jag tyckte att de präster jag sett och hört voro stympare i sitt yrke och att jag skulle kunna göra allt det där mycket bättre än de. (26/8)

Som inlednings- och slutmeningen i citatet anger rör det sig hos Glas om en allmän kyrkofientlighet, en inställning som vi vet delades av hans författare.

Söderberg gör vad han kan för att med de begränsade medel dagboksromanen tillåter 'objektivera' Glas' antiklerikalism. Också Birck och Markel får ge uttryck åt sin antipati mot Gregorius (24/7). Och Helga får understryka hur representativ Gregorius är för prästsläktet:

[...] han har vant sig att begagna Gud till allt möjligt, som det bäst passar sig för honom. Det göra de alltid, jag känner ju så många präster. Jag hatar dem. (2/7)

När kyrktuppen påminner Glas om "den hane som vid ett visst tillfälle gol tre resor" och när han finner den vara "en sinnrik symbol av den heliga kyrkan, som lever av att förneka sin mästare" (12/8), klargör han att hans kritik gäller just kyrkan, inte Jesus.

Det är i detta sammanhang intressant att se att prästen försetts med ett mycket osvenskt namn som leder tankarna till katolska påvar, gregoriansk kalender och gregoriansk sång. Det är med andra ord ett eminent kyrkligt namn. Glas är för övrigt omgiven av kvinnor med bibliska namn: modern Marie (Maria) - namnet på jungfrumodern kan sättas i samband med Glas' dröm om kvinnan som jungfru (15/6); den erotiska Eva (Mertens); den dyrkade Helga; hushållerskan Kristin.

Glas' eget namn är mera svårtolkat men man kan notera sammanställningen av Tyko (av grek. Tyche, ödets, slumpens eller lyckans gudinna), Gabriel (av hebr. Guds sändebud eller tjänare) och Glas, som leder tanken till 'korthuggna svenska soldatnamn och till vetenskaplig analytisk skärpa - när det sammanställs med Tyko med dess associationer till astronomen Tyko Brahe. Att Glas har samma ålder som Jesus vid tiden för korsfästelsen är kanske inte en tillfällighet; i sin anklagelse mot kyrkan för att den svikit mästaren ter han sig som ett "Guds sändebud" och hans yrke är ju helbrägdagörens.

Det är också betecknande att Gregorius flera gånger jämförs med Luther och att han tidigare varit gift med en kvinna som påminner Glas om Luthers hustru. Sammanställningen avser närmast att understryka Gregorius' representativt lutherska syn på sexualiteten. Det som upprör Glas är alltså inte bara att en man som Gregorius anser sig ha rätt att förgripa sig på sin hustru utan att han i detta har kyrkan bakom sig.

Påfallande är också hur Glas ofta rör sig i kyrkliga Stockholmsmiljöer: Helgeandsholmen och Storkyrkobrinken i inledningsavsnittet; Skeppsholmskyrkan, utanför vilken han en gång träffade sin mor och där han långt senare träffar Helga; Klara kyrkogård som han karakteristiskt nog ständigt har för ögonen när han skriver sin dagbok vid chiffonjéklacken; barndomens Jakobs kyrka som han tvingas återvända till för att se sitt offer begravas. På alla håll tycks Glas omgiven av den lutherska statskyrkan och dess moral.

Doktor Glas har ofta blivit föremål för feltolkning. Man har satt likhetstecken mellan Glas' apologi för det etiska mordet och bokens 'budskap'. Att man har kunnat göra det beror dels på att man med de kunskaper man haft om författaren bakom verket - Söderbergs antiklerikalism var välbekant - upplevt denne som mycket närstående bokens huvudperson, dels på att man inte uppmärksammat Söderbergs berättarstrategier: de signifikanta korrespondenserna, de inbyggda reservationerna, ironierna, den psykologiska subtexten. Det är betecknande att det är först på senare tid - med det tilltagande intresset för narratologiska och psykoanalytiska frågeställningar - som vi börjat få insikt i bokens komplexitet.

Snarare än som en inlaga i en delikat samhällsmoralisk fråga - om något sådant hade föresvävat Söderberg hade han, rimligen skrivit en renodlad "tankebok", inte en roman - kan *Doktor Glas* lämpligen ses som en psykologisk studie av en isolerad människas beslut att begå vad han ser som ett etiskt mord. Glas är emellertid ur stånd att bedöma både de orsaker som driver honom till beslutet och de följder det får för honom själv och för andra (jfr Mortensen, 198). Med hänsyn till detta blir *Doktor Glas* snarast en plaidoyer mot denna typ av mord.

Alternativt kan boken läsas som en 'allegorisk' berättelse. Reducerad till sin intrigkärna är *Doktor Glas* en variant av sagan om riddaren som räddar prinsessan från draken. Den söderbergiska varianten innebär att Glas spelar en dubbelroll - han är å ena sidan subjektet, å andra sidan hjälparen - och att både han och Klas Recke i deras egenskap av potentiella mottagare sviker objektet (Helga). En etisk inställning står mot en annan: "den hvite läkaren"

mot "den svarte prästen" för att tala med Levertin (380), renlevnads mannen mot 'våldtäktsmannen', mästaren mot kyrkan.

Det brukar ofta sägas att Glas verkar att vara mycket litet präglad av sitt yrke, som ju erbjuder ovanligt rikliga möjligheter till närkontakt med andra människor. Om författaren på denna punkt brister i realistisk trovärdighet, ligger det å andra sidan en poäng i detta. Söderberg har helt enkelt kastat om de traditionella rollerna. I hans version är det läkaren som är förändlig och lever i celibat, som en munk eller en (katolsk) präst - medan prästen vältrar sig i tilltvingade samlag, bedriver billig 'prostitution' inom äktenskapet. Läkaren inkarnerar själen, prästen kroppen.

Det är denna sistnämnda läsning som förklarar varför Söderberg valt att omge Glas med namnkristna personer och en till det yttre kyrklig miljö.

Mordet får med denna 'allegoriska' tolkning en rent symbolisk karaktär och kan därmed också sanktioneras - av dem som delar doktors aversion mot kyrkans (sexual)moral, bör man visligen tillägga.

LITTERATUR

Bergman, Bo, 1951, *Hjalmar Söderberg. Minnesteckning*, Sthlm.

Brandell, Gunnar, 1967, *Svensk litteratur 1900-1950*, Sthlm.

Geddes, Tom, 1975, *Hj. Söderberg: Doktor Glas, Studies in Swedish Literature*, No. 3, Hull.

Holmberg, Olle, 1957, *Lovtal över svenska romaner*, Sthlm.

Levertin, Oscar, 1920, *Svensk litteratur*, I, Sthlm.

Linder, Erik Hjalmar, 1958, *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*, Sthlm.

Lundgren, Lars, 1987, *Liv, jag förstår dig inte. Hjalmar Söderbergs Doktor Glas*, Sthlm.

Mortensen, Johan, 1919, *Från Röda Rummet till sekelskiftet*, II, Uppsala.